

۱۶۷،۲

نشریه دانشکده الهیات و معارف اسلامی مشهد	مجله
۱۳۵۵	تاریخ نشر
۱۸	شماره
	شماره مسلسل
مشهد	محل نشر
فارسی	زبان
محمد مهدوی دامغانی	نویسنده
	تعداد صفحات
نمونه هایی از آیه قرآن و حدیث در سونظاری (۲)	موضوع
	سرفصلها
	کیفیت
	ملاحظات

بسم الله الرحمن الرحيم

« نهونهایی از تأثیر قرآن و حدیث در شعر نظامی »

۷۶ - اشک فشان تا به گلاب امید بستری این لوح سیاه و سپید

ص ۱۷۶ مخزن الاسرار

بنظر می‌رسد که در این بیت و یکی دو بیت پیش از این نظامی تحت تأثیر آیات و احادیثی بوده است که درباره فضیلت گریستن از ترس خدا وارد شده است از جمله آیات ۱۰۶ تا ۱۰۹ سوره ۱۷ (بنی اسرائیل) « و یخرون للاذقان یتکون ویزیدهم خشوعاً » و وصیت حضرت ختمی مرتبت به علی علیه السلام که ضمن آن چنین آمده است

یا علی کل عین باکیه یوم القیامة الا ثلاثه امین . . . و عین فاضت من خشیه الله

ص ۸ تحف العقول چاپ ۱۳۹۴ قم.

تا نفریبی بجوان رنگیش

۷۷ - پیری عالم نکر و تنگیش

قبله صلیبست نمازش مبر

چشمه سرابست فرمیش مخور

ص ۱۷۷

ملاحظه می‌فرمایید که دو صفت مرکب « چشمه سراب » و « قبله صلیب » را برای دنیا بکار برده و ظاهراً متأثر است از آیه ۳۹ سوره ۲۴ (نور) که می‌فرماید « والذین کفروا اعمالهم کسراب بقیمة بحسبه الظلمان ماء » .

۷۸ - چون بنه در بحر قیامت برند بی‌درمان جان سلامت برند

ص ۱۷۷

درباره جان سلامت بردن بی‌نویان از گرفتاری‌های آخرت و حساب احادیث فراوان در کتب اسلامی آمده است مانند « یدخل فقراء امتی الجنة قبل اغنیائها

بشمارة عام « ص ۲۲۹۷ احیاء علوم الدین چاپ دارالشعب قاهره و نظیر آن در ص ۷۷ ج ۲ جامع الصغیر سیوطی هم آمده است .

۷۹- ساخت از او همت قارون کلاه از سر آن رخنه فروشد بچاه  
اشاره است به موضوع قارون و فرورفتنش به زمین که در سوره ۲۸ (قصص) آیات ۷۶ تا ۸۳ بیان شده است .

« ان قارون كان من قوم موسى فبغى عليهم . . . فخسفنا به و بداره الارض » .

۸۰- گرسخن از پاکی عنصر شود معده دوزخ زکجا پرشود ؟  
ص ۱۸۹

موضوع « پرشدن معده دوزخ » که در واقع ترجمه کلمه امتلاء عربی است متأثر از آیه ۳۰ سوره ۵۰ (ق) است « یوم نقول لجهنم هل امتلات و تقول هل من مزید »  
روزی که به جهنم گوئیم آیا پرشده ؟ و گوید آیا بیشتر هست ؟

۸۱- ز آتش تنها نه که از گرم و سرد راستی مرد بود درع مرد  
ص ۱۸۹

روشنکاری انسان در پناه راستی از عذاب قیامت مکرر در کلام الله مجید آمده است از جمله آیه ۱۱۹ سوره ۵ (مائده) « قال الله هذا یوم ینفع الصادقین صدقهم لهم جنات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها ابدا رضی الله عنهم و رضوا عنه ذلك الفوز العظیم » .

۸۲- با تو نمایند نهائیت را کم دهی و بیش ستائیت را  
ص ۱۸۹

در این بیت و یکی دو بیت بعد از این متأثر است از آیات ۱ تا ۶ سوره ۸۳ (ذیل للمطقیین) .

۸۳- دهر نکوهی نمکن ای نیکمرد دهر بجای من و تو بد نکرد  
ص ۲۰۲

منع از سرزنش روزگار و دهر مکرر در احادیث اسلامی آمده است از جمله در ص ۸۲ ج ۲ جامع الصغیر سیوطی دو حدیث پیایی در این باره ثبت است و در ص ۵۱۳ تفسیر کشاف زمخشری چاپ انتشارات آفتاب، تهران از قول حضرت ختمی مرتبت حدیثی می‌کند که « لا تسبوا الدهر فان الله هو الدهر » .

۸۴- عقل زبسیار خوری کم شود دل چو سپرغم سپرغم شود  
ص ۲۱۲

پرهیز از پر خوری و شهوت رانی در کتب حدیث اسلامی فراوان آمده است از جمله در احیاء علوم الدین غزالی فصلی خاص با عنوان « کتاب کسر الشهوات » تنظیم شده است که ضمن آن این حدیث از حضرت پیامبر نقل شده است .  
« لا تمیتوا القلوب بکثرة الطعام و الشراب فان القلب کالزرع یموت اذا کثر علیه الماء » ص ۱۴۸ ج ۲

۸۵- تانزنی خنده دندان نمای لببگه خنده بدنجان بخای  
ص ۲۱۲

منع از خندیدن بیهوده در بسیاری از روایات اسلامی آمده است از جمله در نصیحت حضرت ختمی مرتبت به ابوذر صحابی بزرگوار چنین می‌خوانیم « ایاک و کثرة الضحک فانه یمیت القلب و یدهب بنور الوجه » ص ۴۷۳ مکارم الاخلاق طبرسی چاپ ۱۳۹۲ بیروت .

۸۶- ثابت این راه مقیمی بود هم سفر خضر کلیمی بود  
ص ۲۱۴

نظر داشته است به آنچه که در تفاسیر اسلامی در ذیل آیات ۵۹ تا ۸۲ سوره ۱۸ (الکهف) آمده است و هم در ص ۱۲۰ ج ۳ کتاب الؤاؤ و امرجان فیما اتفق علیه الشیخان ضمن بیان فضایل خضر حدیثی مفصل آمده است که احتمال دارد نظامی در سرودن این بیت متأثر از آن باشد .

۸۷- می‌شوم من که شبی اندبار پیش زبان گوید سرزینهار  
آفت‌های زبان در احیاء علوم الدین با عنوان « کتاب آفات اللسان » شمرده شده

است و ضمن آن احادیث زیادی نقل گردیده که مؤید این بیت است از جمله « اذا اصبح ابن آدم اصبحت الاعضاء کما تذکر اللسان ای تقول اتق الله فینافانک ان استقمتم استقمنا وان اعوججت اعوججتنا » ص ۱۵۳۹ ج ۲ چاپ دارالشعب .

۸۸- چند نویسی قام آهسته دار بر تو نویسد زبان بسته دار  
ص ۲۱۴

در این بیت و بیت پیش از آن اشاره به مضمون یکی دو آیه از کلام الله مجید است که حاکی از نگارش اعمال و گفتار آدمی بوسیله فرشتگان و کاتبان است از جمله

آیه ۲۱ سوره ۱۰ (یونس) چنین است « قل الله اسرع مكرًا ولسنا يكتبون ما  
يُمكرون » و یا آیات ۱۲ تا ۱۴ سوره ۸۲ (انفطار) « و ان علیکم لحافظین کراما کاتبین  
یعلمون ما تفعلون ».

۸۸- برسخن تازه تر از باغ روح منکر دیرینه چو اصحاب نوح

ص ۲۲۵  
مضراع دوم ماخوذ است از آیات مکرری که در سور مختلف در باره انکار قوم  
نوح (ع) آمده است مانند آیات ۵۲ و ۵۳ سوره ۵۳ (والنجم) « ونوم نوح من قبل  
انهم كانوا هم اظلام و اظفی ».

۸۹- ای علم خضر غزایی بکن وی نفس نوح دعایی بکن

ص ۲۴۲  
مسأله دعای حضرت نوح که برای خود و یاران وفادارش دعا و برای کسانی که  
از راهنمایی هایش سرتافته بودند نفرین بود در چند سوره از قرآن بیان شده است  
از جمله آیه ۷۶ سوره ۲۱ (انبیاء) « ونوحا اذ نادى من قبل فاستجبنا له ونجیناهو  
« امله من الکرب العظیم ».

۹۱- همه آفریدست بالا و پست تویی آفریننده هر چه هست

ص ۲  
مضراع دوم ماخوذ است از یکی از آیات متعددی که در باره آفرینش همه چیز  
بوسیله حق تعالی در قرآن مجید آمده است از قبیل بخشی از آیه ۱۶ سوره ۱۲  
(الرعد) « قل الله خالق کل شیء وهو الواحد القهار ».

۹۲- تویی برترین دانش آموز پاک ز دانش قلم رانده بر لوح خاک

ص ۲  
تأثیر یکی از آیات قرآنی که در آنها ذات حق تعالی با این صفات بیان شده  
است دیده می شود از قبیل بخشی از آیه ۵۱ سوره ۴۲ (الشوری) که در آن چنین  
آمده است « انه علی حکیم ».

۹۳- چو شد حجتت بر خدایی درست خرد داد بر تو گویی نخست

ص ۲

درباره ایمان آوردن و گواهی دادن عقل بر ذات باری تعالی علاوه بر اشارات متعدد  
و لطیفی که در قرآن است به مقدار زیادی از احادیث برمی خوریم که در آنها این  
مطلب بیان شده است مثلاً حدیث شماره ۱۴ باب اول کتاب اصول کافی که از قول  
امام جعفر صادق علیه السلام نقل شده است حاکی از آنست که عقل نخستین آفریده  
شده و اولین ایمان آورنده است ص ۲۴ ج ۱ کافی مترجم .

۹۴- تویی کاسمان را برافراختی زمین را گلرگاه او ساختی

ص ۲  
در مضراع اول تأثیر آیاتی از قبیل « وانسف المرفوع » آیه ۵ سوره ۵۲  
(الطور) و یا « الله الی رفع السموات بغير عمد » آیه ۲۲ سوره ۱۳ (الرعد) دیده  
می شود .

۹۵- جهانی بدین خوبی آراستی برون زانکه یاری گری خواستی

ص ۲  
در مضراع دوم تأثیر آیه ۵۱ سوره ۱۸ (اکهف) مشهود است « ما شهدتهم  
خالق السموات والارض و لخالق انفسهم و ما کنت متخذی المضلین عضدا » مسأله عدم  
مشارکت در آفرینش با حق تعالی در موارد دیگری از کلام الله هم آمده است .

۹۶- بهر ج آفریدی وبستی طراز نیازت نه ای از همه بر نیاز

ص ۴  
در مضراع دوم تأثیر یکی از آیاتی که در باره غناء ذاتی و بی نیازی حق تعالی  
وارد شده است مشاهده می شود از قبیل بخشی از آیه ۶ سوره ۲۹ (عنکبوت) « ومن  
جاهد فانما یجاهد لنفسه ان الله لفتی عن العالمین » .

۹۷- نبود آفرینش تو بودی خدای نباشد همین هم تو باشی بجای

هر چند در میان آیات قرآنی آیه ای که بطور صریح موضوع مذکور در این بیت  
را داشته باشد نیامده است لیکن این مطلب ضمن تفسیر آیات و در بسیاری از  
احادیث و کلمات ائمه دین بچشم می خورد از قبیل « لیس لاولیته ابتداء ولا لازلیته  
انقضاء هو الاول لم یزل و الباقی بلاجل » که بخشی از خطبه ۱۶۲ نهج البلاغه است  
ص ۵۲۰ ترجمه فیض الاسلام و یا (الحمد لله الاول فلاشی قبله و الاخر فلاشی بعده)  
ص ۱۸۱ نهج البلاغه عبه چاپ مصر .

۹۸- کواکب توبریستی افلاک را | بمردم تو آراستی خاک را  
ص ۹۸ - ص ۵

ظاهر آ در مصراع اول اشاره است به آیه «انازینا السماء الدنيا بزینة الكواكب»  
که آیه ۶ سوره ۳۷ (البصافات) است و در مصراع دوم مراد از آراستن خاک بوسیله  
مردم موضوع خلافت آدمی از جانب پروردگار است که ماخوذ از آیه ۳۰ سوره ۲  
(بقره) است «اذقال ربك للملائكة اني جاعل فی الارض خلیفة» .

۹۹- چو برداری از رهگذر دود را خورد پشه‌یی مغز نم‌رود را  
ص ۵

موضوع چیره شدن پشه بر نم‌رود پادشاه ستمگر روزگار حضرت ابراهیم و  
گشته شدنش بوسیله این جانور ضعیف در منابع مختلف آمده است از جمله درص  
۸۹ ج ۱ سفینه البحار مرحوم محدث قمی منابع شیعی این مطلب را ارائه داده است.

۱۰۰- چو در لشکر دشمن آری رحیل بمرغان کشی قیل و اصحاب قیل  
ص ۵

اشاره است به موضوع از میان رفتن سپاه ابرهه بوسیله مرغان کوچک ابابیل  
که سوره ۱۰۵ قرآن اختصاصاً در همین باره نازل شده است و برای اطلاع بیشتر  
می‌توان به تفاسیر فارسی و عربی مراجعه نمود.

۱۰۱- اشد بدیند آور خاق عالم تویی تو میرانی و زنده کن هم تویی  
ص ۷

معاد در مصراع اول تأثیر یکی از آیات فراوانی که در آنها آفرینش بیان شده است  
مشهود است مانند آیه ۱ سوره ۳۰ (الروم) «الله یبدء الخلق ثم یمیده ثم الیه ترجعون» و در  
مصراع دوم تأثیر آیه ۲ سوره ۵۰ (ق) دیده می‌شود «انا نحن نحیی و نمیت و  
الینا النضیر» .

۱۰۲- نوگفتی که هر کس که در رنج و تاب دعایی کند من کنم مستجاب  
ص ۷

تأثیر آیه ۱۸۶، سوره ۲ (البقره) (واذا ساءک عبادی عنی فانی قریب اجیب  
دعوة ادعاع) و یا آیه ۶۰ سوره ۴۰ (غافر) که چنین است «ادعونی استجب  
لکم» مشهود است و علاوه در بسیاری از احادیث و روایات اسلامی هم این موضوع  
ذکر شده است از قبیل حدیث شریفی که از امام بزرگوار حضرت صادق بصورت

«ان المبد لیدعو فیقول الله تعالی للملکین قد استجبت له...» ص ۲۱۳ احادیث منثوی.

۱۰۳- نشاید ترا جز بتو یافتن عیان باید از هر دری یافتن  
ص ۹

مضمون این بیت در ادعیه اسلامی و بخصوص دعا‌های ماثوره ائمه بزرگوار  
شیعه علیهم السلام فراوان آمده است و نظامی در سرودن بیت تحت تأثیر قرار گرفته  
است. مانند «بک عرفتك و انت دلتنی علیک و دعوتنی الیک و لولانت لم ادرمانت» .

که از جملات اولیه دعای ابو حمزه ثمالی است

۱۰۴- درختی سهی سایه در باغ شرع زمینی باصل آسمانی بفرع  
ص ۱۲

این بیت که در وصف حضرت ختمی مرتبت است متأثر است از آیه ۲۴ سوره  
۱۴ (ابراهیم) «ائم ترکیف ضرب الله مثلاً کلمة طیبة کشجرة طیبة اصلاها ثابت و فرعها  
فی السماء» .

۱۰۵- چراغی که تا او نیفروخت نور ز چشم جهان روشنی بود دور  
ص ۱۲

تعبیر لطیف چراغ از وجود مبارک حضرت ختمی مرتبت ماخوذ از آیه ۴۶  
سوره ۳۳ (الاحزاب) است که تمام آیه چنین است «یا ایها النبی انا ارسلناک شاهداً  
و مبشراً و نذیراً و داعیاً الی الله باذنه و سراجاً منیراً» .

۱۰۶- فراخی بدو دعوت تنگ را گواهی بر اعجاز او سنگ را  
ص ۱۴

مصراع دوم این بیت اشاره است به یکی از معجزات پیامبر صباوات الله علیه که  
در کتب سیره و تاریخ اسلام آمده است از جمله در ص ۲۲۴ ج ۱ خصائص الکبری  
تألیف سیوطی چنین می‌خوانیم «و اخرج الطیالسی و الترمذی... و عن رسول الله  
قال ان بمكة لحجر اکان یسام علی لیالی بعثت انی لاعرفه اذا مررت علیه» .

۱۰۷- سر ناله در بیت اقصی گشاد ز ناله زمین سر باقصی نهاد  
ص ۱۵

متأثر است از آیه ۱ سوره ۱۷ (بنی اسرائیل) «سبحان الادی اسری بعبده نیلا  
من المسجد الحرام الی المسجد الاقصی...» و شاید مقصود از مصراع اول و  
گشودن سر ناله مساله نماز خواندن حضرت پیامبر و اقتدای انبیای بزرگ گذشته

باو بیست که در اغلب تفسیرهای اسلامی در زیر آیه بان مطلب هم اشاره شده است و مثلاً در ص ۴۲۷ ج ۲ تفسیر کشاف چاپ انتشارات آفتاب می‌خوانیم که « مثل لوانبیبون فصلیت بهم ».

۱۰۸- پس آنکه قلم بر عطارد شکست که امی قلم را نگیرد بدست

ص ۱۶

در میان قدما معمول بوده که عطارد یا تیر را مظهر دبیری و نگارش می‌دانسته‌اند و قلم بر عطارد شکستن یعنی به حدنهایی کمال نگارش رسیدن. مصراع دوم متأخر است از آیه ۴۸ سوره ۲۹- (عنکبوت) « و ما کنت تلوأ من قبله من کتاب ولا تخطه بیمنک اذا لارتاب المبطون ».

۱۰۹- در آن نرگسین حرف کان باغ داشت مکزغاع کو مهر «مازاع» داشت

ص ۱۸

در مصراع دوم تأثیر آشکار آیه ۱۷ سوره ۵۳ (والنجم) دیده می‌شود «مازاع الیصن و ما طقی».

۱۱۰- از لوح ناخوانده عبرت پذیر که از صحف پیشینگان درس گیر

ص ۲۱

این بیت را نظامی درباره خود سروده است و می‌خواسته است که اطلاع خود را از کتب آسمانی دیگر اعلام نماید مقصود از «لوح ناخوانده» قرآن مجید است و مقصود از صحف پیشینگان کتابهای پیامبران دیگر. و ماخوذ است از «صحف الاولی» که در چند آیه از قرآن از جمله آیه ۱۸ سوره ۸۷ (الاعلی) ذکر شده است. ۱۱۱- مرا شاقی آن وعده ایزد نیست صبح از خرابی من از بیخود نیست

ص ۲۰

ظاهراً تحت تأثیر آیه ۱۷ یا ۲۱ سوره ۷۶ (انسان) و یا آیه ۲۵ سوره ۸۳ (المطففین) سروده شده است آیه سوره ۷۶ که در این مقام انسب است چنین است «و حاروا اساور من ذهب و فضة و سقیهم ربهم شراباً طهوراً».

۱۱۲- به بهروز ما را به بی‌ذمتی سچل برزده کامتی امتی

ص ۲۱

در اشعار مخزن الاسرار هم اشاره‌هایی شده که مقصود استدعای حضرت رسول از پیشگاه الهی مبنی بر عفو و گذشت از امت است و در این باره اخبار زیادی در کتب تفسیر اسلامی آمده است از جمله روایتی مفصل در ص ۴۴۹ ج (تفسیر روح البیان و هم روایات متعدد در ص ۴۰۴ ج التفسیر مجمع البیان.

۱۱۳- چو عیسی بسی مرده را زنده کرد بخلقی چنین خلق را بنده کرد

ص ۴۸

مصراع اول متأخر است از آیات واحادیثی که در باره زنده شدن مردگان بدست عیسی علیه السلام وارد شده است مانند آیه ۹ سوره ۳ (آل عمران) «وابری الاکمه والابرص و احیی الموتی باذن الله».

۱۱۴- گراز نخل طوبی رسد در بهشت بهر کوشکی شاخ عنبر سرشت

ص ۴۸

متأخر است از احادیثی که در باره درخت طوبی ذیل آیه ۲۹ سوره ۱۳ (الرعد) آمده است مانند «روی الثعلبی عن ابی صالح عن ابن عباس قال طوبی شجرة اضلها فی دار علی علیه السلام فی الجنة و فی دار کل مؤمن منها غصن» ص ۲۹۱ ج ۵ مجمع البیان چاپ ۱۳۷۹ لبنان.

۱۱۵- جهان را بفرمان چندین بلاد ستون در تست ذات العماد

ص ۵۱

تأثیر بخشی از آیه ۷ سوره ۸۹ (الفجر) در مصراع دوم ملاحظه می‌شود «انم ترکیف فعل ربک بعد ارم ذات العماد».

۱۱۶- بدان داد ملک که شاهی کنی چوداور شوی دادخواهی کنی

ص ۵۱

ظاهراً ضمن اندرز دادن به شاه به آیه ۲۶ سوره ۲۸ (ص) نظر داشته است «یا داود انا جعلناک خلیفة فی الارض فاحکم بین الناس بالحق».

۱۱۷- صبحی که بر آب کوثر کنم حلالست اگر تا بمحشر کنم

ص ۵۲

تمنای شاعر برای صبحی کوثر آیا ناظر به روایات متعددی که در ذیل آیه ۱ سوره ۱۰۸ (کوثر) آمده است نیست مانند «احلی من العسل و اشهد بیاضاً من اللبن ابرد من الشایح و الین من الزبد» ص ۲۹۱ ج ۴ تفسیر کشاف

۱۱۸- سکندر، که شاه جهان گرد بود  
همان سد یا جوج ازو شد بلند  
بکار سفر توشه پرورد بود  
که بست آن چنان کوه تا کوه بند

می دانیم که بنای سد یا جوج و ماجوج دو کلام الله مجید جزء کارهای ذواتقرنین صمن آیات ۸۲ تا ۹۸ سوره ۱۸ (کهف) بیان شده است اما اینکه نظامی ذواتقرنین و اسکندر را یک نفر دانسته و بنای سد را به اسکندر نسبت داده است ظاهراً تحت تأثیر احادیث اسلامی و یا اسرائیلیاتی قرار گرفته است که در آنها اسکندر و ذواتقرنین را یک نفر دانسته اند. زمخشری در ص ۴۹۶ ج ۲ کشف چنین نوشته است «ذواتقرنین هو الاسکندر الذی ملک الدنيا» طبرسی در ص ۴۹۰ ج ۶ مجمع البیان چنین نوشته است «قال معاذ بن جبل کان من ابناء الروم و اسمه الاسکندر».

۱۱۹- از آن گنج کاورد قارون بدست  
سرانجام در خاک بین چون نشست

ص ۱۲۹

رجوع فرماید به شماره ۷۹.

۱۲۰- وزان خشت زرین شداد و عاد  
چه آمد بجز مردنی نامراد

ص ۱۲۹

تعبیر خشت زرین شداد و عاد ماخوذ است از بیان مفسران اسلامی در ذیل آیات ۶ تا ۹ سوره ۸۹ (الفجر) درباره یی از تفاسیر این مطلب با عنوانی خاص طرح شده است برای اطلاع مراجعه شود به صفحات ۸۵ تا ۸۷ ج ۱۰ مجمع البیان. ۱۲۱- بیندیش از آن پشه نیش دار  
که نمود را گفت سر پیش دار

ص ۱۴۶

رجوع فرماید به شماره ۹۹

۱۲۲- به صحف براهیم ایزد شناس  
کران دین کنم پیش یزدان سپاس

ص ۱۶۲

ترکیب «صحف براهیم» ماخوذ از آیه ۱۹ سوره ۸۷ (اعلی) است «ان هذا لقی النصحف الاولی صحف ابراهیم و موسی».

۱۲۳- که داند که فردا چه خواهد رسید  
ز دیده که خواهد شدن ناپدید

ص ۱۶۲

ظاهراً ماخوذ است از مضمون آیه ۳۴ سوره ۳۱ (لقمان) «و ما تدری نفس ما اذا کتسب غدا».

۱۲۴- چو زهره به بابل درآمد نخست  
زهاروتیان خاک آن قوم نشست

ص ۲۱۰

رجوع فرماید به شماره ۳۴

۱۲۵- بجای یکی بد یکی بدکنم  
به پاداش نیکی یکی صدکنم

ص ۲۲۹

در مصراع اول تأثیر آیه ۴۰ سوره ۴۲ (شوری) مشهود است «و جزاء سیئة سیئة مثلها» و در مصراع دوم هم تحت تأثیر آیه ۱۶۰ سوره ۶ (انعام) قرار داشته است «من جاء بالاحسنة فله عشر امثالها»

۱۲۶- بر آن نان که بویاتر از مشک بود  
نمک یافته ماهی بی خشک بود

ص ۲۸۶

زدست یکی زان دو قرخ همال  
درافتاد ماهی در آب زلال  
این دو بیت که ضمن داستان روان شدن اسکندر در ظلمات برای رسیدن به آب حیات سروده شده است هرچند که نظامی می گوید رومیان چنین می گویند. ولی ظاهراً تحت تأثیر آیات ۶۱ تا ۶۳ سوره ۱۸ (کهف) قرار داشته است «فما بانا مجمع بینهمانسیا حوتهمان و اتخذتینیناه فقی البحر سرباه».

۳- اقبالنامه

۱۲۷- جهانی چنین خوب و خرم سرشت  
حوالت چرا شد بقا بر بهشت

ص ۱۰

خاود و جاودانگی ویژه جهان دیگر است و این مطالب را با نظر به آیه ۳۴ سوره ۵ (ق) سروده است که چنین است «ادخوها بسلام ذلک یوم الخاود».

۱۲۸- تو مستغنی از هر چه در راه تست  
نیاز همه سوی درگاه تست

ص ۵

گرچه آیاتی که در آنها استغناء حق تعالی بیان شده است بسیار است ولی آیه یی که با این بیت تناسب بیشتر دارد و ظاهراً نظامی در سرودن این بیت به آن آیه نظر داشته است آیه ۱۵ سوره ۳۵ (فاطر) است «یا ایها الناس انتم الفقراء الی الله و الله هو الغنی الحمید».

۱۲۹- غلط گفتم آن شاه سدره سریر  
که هم تاجور بود و هم تخت گیر

ص ۶

اشاره است به آیات ۱۴ تا ۱۶ سوره ۵۳ (انجم) «و لقد رآه نوله اخری عند».

سدره المنتهی عندها جنة المأوی «

۱۲۰- تنش محرم تخت افلاك بود سرش صاحب تاج لولاک بود

ناظر است به حدیث «لولاک لما خلقت الافلاك» که جزء احادیث مستخرج وسیله استاد فقید مرحوم فروزانفر در کتاب احادیث مثنوی است و صور مختلف این حدیث در همان منبع آمده است ص ۱۷۲ احادیث مثنوی.

۱۳۱- زساننده ما را بخرم بهشت رهاننده از دوزخ تنگ زشت

ناظر است به یکی از آیات متعددی که در آنها خداوند پیروی از حضرت رسول را وسیله وصول به بهشت اعلام فرموده است از قبیل آیه ۱۳ سوره ۴ (النساء) «و من یطع الله و رسوله یدخله جنات تجری من تحتها الانهار».

۱۳۲- سز آمد ترین همه بیروران گزیده تر جمله پیغمبران

ناظر است به روایتی که ذیل شماره ۲۷ بیان گردید.

۱۳۳- گر آدم زمینو درآمد بخاک شد آن گنج خاکی به مینوی پاک

ناظر است به دو آیه از قرآن که یکی مربوط به رانده شدن آدم از بهشت است به ۳۶ شوره ۲ (بقره) «فازلهما الشیطان عنها فاخرجهما مماکانا فیه» و دیگری آیه ۵۳ سوره ۲۱ (انجیم) که حاکی از وصول رسول خدا به بهشت در معراج است «عندها سنة المأوی».

۱۳۴- وگره کرد ماهی زیونس شکار زمین بوس او کرد ماهی و مار

در ناظر است به آیه ۲۴۲ سوره ۳۷ (الصفات) «فالتقمه الحوت وهو ملیم».

۱۳۵- سلیمان اگر تخت بر باد بست محمد زباز یچه باد رست

مصرع اول ناظر است به آیه ۸۱ سوره ۲۱ (انبیاء) «و نسلیمان الریح عاصفة ی بامر» و در همین باره روایتی مفصل هم از وهب در ص ۵۹ ج ۷ مجمع البیان مشهور است.

۱۲۶- زداود اگر دور درعی گذاشت

محمد زدراعه صد درع داشت

ناظر است به آیه ۸۰ سوره ۲۱ (انبیاء) «و علمناه صنعة لبوس لكم لتحصنکم من باسکم فهل انتم متشکرون» و هم روایتی از قتاده که گفت نخستین کسی که زره ساخت داود بود در ص ۵۹ ج ۷ مجمع البیان آمده است.

۱۳۷- وگر طارم موسی از طور بود

سراپرده احمد از نور بود

ناظر است به آیه ۵۲ سوره ۱۹ (مریم) که قرب و منزلت موسی علیه السلام در طور بیان شده است «و نادیناه من جانب الطور الایمن و قربناه نجیاً».

شنیدم که بالای این سبز فرش خروسی سپید است در زیر عرش

۱۳۸- چو او برزند طبل خود را دوال خروسان دیگر بکوبند بال

ناظر به حدیثی است که در باره خروس عرشی در منابع اسلامی آمده است و مرحوم محدث قمی آنرا در ص ۴۷۵ ج ۱ سفینه از قول قاضی نعمان نقل نموده است.

۱۳۹- چو محمود بافر و فرهنگ و شرم چو داود ازو گشته پولاد نرم

مصرع دوم ناظر است به آیه ۱۰ سوره ۳۴ (سبا) «یا جبال اوبی معه و الطیر و الناله الحدید».

۱۴۰- چو صفائی بود مرد مقصود خواه دعا زود یابد بمقصود راه

شاید ناظر باشد بروایاتی که درباره صفا و رقت قلب و اثر آن در پذیرش دعا آمده است مانند «قال اذا رقی احدکم فلیدع قان اقلب لایرق حتی یخاص» مکارم الاخلاق طبرسی ص ۲۷۱ چاپ بیروت.

۱۴۱- که صاحب دوقرنش بدان بود نام که بر مشرق و مغرب آورد کام

بقولی دگرگان بسیچیده داشت دوگیسوس پشت پیچیده داشت

مبائر است از روایات پنجگانه‌یی که در کتب تفسیر ذیل کلمه «ذوالقرنین» در آیه ۸۲ سوره ۱۸ «الکھف» آمده است و علت نام‌گزاری او را به «ذوالقرنین»



توضیح داده‌اند «انه سمی به لانه کانت له ضفیران عن الحسن... و منها انه کان علی رأسه شبه القرین عن یعلی بن عبید... و منها انه باغ نظری الارض من المشرق و المغرب...» ص ۴۹۰ ج ۶ تفسیر مجمع البیان طبرسی چاپ بیروت.

۱۴۲- دهشکر نظرها نهانی بود حصار بد آسمانی بود

ص ۱۱۲

ناظر است به روایات منقول از ناحیه حضرت ختمی مرتبت و پاره‌یی از گفته‌های امیرالمومنین علی علیه السلام از قبیل این گفتار پیامبرگرامی « صدقة المرء المسلم تزيد في العمر و تمنع ميتة السوء » « نهج الفصاحة ص ۲۸۸ » و یا این گفته علی علیه السلام « و صدقة السر فانها تكفر الخطيئة و صدقة العلانية فانها تدفع ميتة السوء » (نهج البلاغه فیض الاسلام ص ۳۲۸) ولی بطوری که ملاحظه می‌فرمایید صدقه آشکارا در کتب ناگهانی را دفع می‌کند و حال آنکه نظامی این مطلب را برای صدقه نهانی بیان داشته است که یا ممکن است اشتباه نموده باشد و یا به روایات دیگری نظر داشته که این بنده با آنها مطلع نشده است.

۱۴۳- زما زحمت خویش دارید دور شما وین سرا ماودارالسور

ص ۲۲۲

بهر چند تعبیر دارالسور برای جهان دیگر و قیامت در کلام الله مجید و نهج البلاغه بالصراحه نیامده است ولی ظاهراً، نظامی در این تعبیر متأثر است از آیه ۱۱۲ سوره ۷۶ (الانسان) که چنین است « فواقهم الله شر ذلك اليوم و لقاوم نظرة و استروا ».

۱۴۴- «لیای و مجنون».

۱۴۴- ای خطبه تو تبارک الله فیض تو همیشه ببارک الله

ص ۱

بطوری که ملاحظه می‌کنید در مصراع اول جزئی از آیات مکرری از کلام الله مجید بکار رفته است. علاوه بر آن باید یادآور شد که دو سوره از سور قرآن با «تبارک الہی» شروع می‌شود «سوره های ۲۵ و ۶۷» مصراع دوم هم ظاهراً متأثر است از آیه ۱۰ سوره ۴۱ (فصاحت) که چنین است «وجعل فیها رواسی من فوقها و بارک فیها».

۱۴۵- ای هست نه برطریق چونی

دانای درونی و بروئی

ص ۱

اشاره است به یکی از آیات مکرری که در سوره های مختلف آمده و در آنها بیان آگاهی حق تعالی از آشکار و نهان شده است از قبیل بخشی از آیه ۲۳ سوره ۱۶ (التحل) که چنین است « لاجرم ان الله يعلم ما یسرون و ما یعلنون ».

۱۴۶- بی‌کوه‌کنی زکاف و نونی کردی چو سپهر بیستونی

ص ۲

در مصرع اول اشاره به آیاتی است که در آنها قدرت حق تعالی در آفرینش اشیاء باگفتن «کن» بیان شده است مانند بخشی از آیه ۱۱۷ سوره ۲ « بقره » که چنین است « و اذا قضی امرنا فانما یقول له کن فیکون » و در مصراع دوم اشاره به آیاتی است که در آنها آفرینش آسمان درحالی‌که ستونی برای نگهداری آن وجود نداشت آمده است از قبیل آیه ۱۰ سوره ۳۱ (لقمان) که چنین است « خلق السموات بغير عمد تر و نھا ».

۱۴۷- کیمخت‌گر از زمیم کردی باز از زمیم ادیم کردی

ص ۵

ظواهر متأثر است از آیه ۵۵ سوره ۲۰ (طه) که در آن چنین آمده است «منها خلقتناکم و فیها نعیدکم و منها نخرجکم تارة اخرى».

۱۴۸- در خانه دین به پنج بنیاد بستنی در صد هزار بیداد

ص ۱۵

اشاره است به حدیثی که در منابع مختلف عامه و خاصه آمده است از جمله در ص ۱۲۶ ج ۱ جامع الصغیر سیوطی بصورت « بنی الاسلام علی خمس شهادة ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله و اقام الصلاة و ایتاء الزکاة و حج البیت و صوم رمضان » و در ص ۳۰ ج ۳ اصول کافی چاپ علمیه تهران به این صورت ضبط شده است « علی بن ابراهیم عن ابی جعفر علیه السلام قال بنی الاسلام علی خمسة اشیاء علی الصلاة و الزکاة و الحج و الصوم و الولاية ».

۱۴۹- سر برزده از سرای فانی بر اوج سرای ام هانی

اشاره است به روایاتی که معراج حضرت ختمی مرتبت را از خانه ام هانی

خواهر گرامی حضرت علی علیه السلام دانسته اند مانند « وروی انه كان نائما في بيت أم هانئ بعد صلاة العشاء فاسرى به ورجع من ليلته و قص القصة علي أم هانئ وقال... » (أض، ۲۷، ج ۲ تفسیر کشاف) و یا این عبارت طبرسی « وقال اكثر المفسرين اسرى بن رسول الله صلى الله عليه و آله وسلم من دار أم هانئ اخت علي بن ابي طالب و زوجها هبيرة بن ابي وهب المخزومي و كان رسول الله نائما تلك الليلة في بيتها و ان المراد بالمسجد الحرام هنا مكة و مكة و الحرم كلها مسجد ( ص ۲۹۶ ج ۵ و ۶ تفسیر مجمع البيان چاپ بيروت ) .

۱۵۰۱ شد بی تو یخاق بر مروت در بسته تر از در نبوت

۲۲ ص  
 اشاره است به مسأله ختم نبوت به حضرت خاتم النبیین که هم در سوره ۲۳ (احزاب) آیه ۴۰ بآن تصریح شده است « ماکان محمداً با احد من رجالکم و لکن رسول الله و اخاتم النبیین » و هم در بسیاری از روایات و منقولات از پیشوایان بزرگ اسلامی آمده است مانند این گفتار حضرت مولی علی علیه السلام « ارسله علی حین فتن من ارباب و تنازع من الاسن فقننی به الرسل و ختم به الوحی » نهج البلاغه فیض الاسلام ص ۴۱۲ .

۱۵۱۱ در راه تو هر کرا وجودیست مشغول پرستش و سجودیست

۲۶ ص  
 به تخت تالیف یکی از آیات متعددی قرار داشته است که در آنها تسبیح و پرستش هدیه موجودات برای ذات کبریایی الهی بیان شده است از قبیل آیه ۴۴ سوره ۱۷ (الانسان اشرائیل) « و ان من شیء الا یسبح بحمده و لکن لاتفقهون تسبیحهم » .

۱۵۱۲ پیغمبر گفت علم علمان علم الابدان و علم الادیان

۸۲ ص  
 کلمه اگر چه محدث خبیر شیعه مرحوم مجلسی در ج ۱ بحار الانوار چاپ آخوندی ص ۲۲۰ این گفته حضرت ختمی مرتبت را بطور مرسل از کراچکی نقل نموده است نیز گفتاری از حضرت امیر نزدیک بهمین مطالب بیان داشته است ولی در کتب قدیم حدیث عامه و خاصه این روایت بچشم این بنده نخورد و درباره‌ی بی از منابع

مانند کتاب ( احادیث الدخیلة ) این مطالب را از موضوعات دانسته اند .

۱۵۲- فارغ منشین که وقت کوح است . درخود منکر که چشم لوج اشنت  
 ۱۰۴ ص

ناظر است به گفتار حضرت امیرالمومنین علی بن ابیطالب علیه السلام که می فرمود « تجهزوا رحمکم الله فقد نودی فیکم بالرحیل » که در ص ۱۹۶ ج ۱ سفینه البحار محدث قمی آمده است و بصورت « تزودوا رحمکم الله . . » در ذیل بیان دیگر مولی علی علیه السلام که می فرماید « من تذرک بعد السفر استعد » در ص ۷۴ صدکلمه قصار که بانتخاب مرحوم محدث قمی فراهم آمده و چاپ شده است آمده است ؛  
 غزالی هم در ص ۲۸۴۴ احیاء علوم الدین چاپ دارالشمس قاهره از قول حضرت علی از قول حضرت ختمی مرتبت نقل می کند « الا ان الدنيا قد ارتحلت مویة الا ان الآخرة قد ارتحلت مقبلة » .

۱۵۴ بی رحمتی چه ماندی = = = = = ارحم ترجمه مکتب خوانندی - = = = =  
 ۱۲۲ ص

متاثر است از حدیثی که بصورت « ارحموا ترحموا و اغفروا یغفر لکم » در ص ۲۶ ج ۱ کنوز الحفایق مناوی در حاشیه جامع الصغیر و هم در ص ۲۸ جامع الصغیر آمده است .

۱۵۵- از پنجه مرگ جان کسی برد کوییش زمرگ خویشتن مرد  
 ۲۹۲ ص

اشاره است به حدیث « موتوا قبل ان تموتوا » که استاد فقید مرحوم فروزانفر آن را در احادیث مشوی ص ۱۱۶ استخراج نموده است .

۱۵۶- مرغ فلکی برون شد از دام در مقعد صدق یافت آرام  
 ۲۰۵ ص

با توجه باینکه کلمه « مقعد » بمعنای کرسی و صندلی و سریر و جایگاه بکاررفته است اشاره است به آیه ۵۵ سوره ۵۴ (القمر) که در وصف پرهیزگاران و تمام آن چنین است « ان المتقین فی جنات و نهر فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر » .

۱۵۷- بردیوشهاب حربه رانده لاحول ولا ز دور خوانده

در مصراع اول اشاره به آیه ۱۰ سوره ۲۷ (الصفافات) است « الامن خطف

خطبة فاتمه شهاب ثاقب .

۱۵۸- چون مشتری از افق برآمد  
کای مشتری ای ستاره سعد  
با او زرهی دگر در آمد  
ای در همه وعده صادق الوعد

ص ۲۲۸

در مصراع دوم بیت دوم اشاره است به آیه ۵۴ سوره ۱۹ (مریم) که در وصف  
ت اسماعیل علیه السلام و تمام آیه چنین است « و اذکر فی الکتاب اسماعیل انه  
ثان صادق الوعد و کان رسولا نبیا » .

۱۵۹- سلجوقی اولین سجودی  
میراثی آخرین وجودی

ص ۵۵۲

این بیت که در واقع خطاب به انسان سروده شده است ناظر است به یکی از  
آیاتی که درباره سجدده نمودن فرشتگان بر انسان نخستین (آدم علیه السلام) در  
قرآن وارد شده است مانند آیه ۲۹ سوره ۱۵ (الحجر) که چنین است « فاذا سویته  
و نفخت فیہ من روخی فقعوا له ساجدین » .

۱۶۰- خسرو شادین

۱۶۰- چو ابراهیم با بت عشق می ساز  
ولسی بت خانه را از بت پرداز

ص ۸

اشاره است به داستان حضرت ابراهیم و بت خانه قوم خود که ضمن آیات  
سجده ۲۵ تا ۶۹ سوره ۲۱ (الانبیاء) بیان شده است ( فجعاهم جدا اذا اکبیرا  
اهم لغاهم آیه برجمون ۰۰۰۰ )

۱۶۱- خدایا چون گل ما را سرشتی  
وثیقت نامه پی بر ما نوشتی

ص ۱۲

ظاهر آ متاثر است از آیه ۲۷۲ سوره ۷ (الاعراف) که چنین است « و اذا اخلد ربک  
من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم و اشهدهم علی انفسهم الست بریکم قاتوا بلی... »  
۱۶۲- منه پیش از کشش تیمار بزم  
بقدر زور من نه بار بر من

ص ۱۶

این استدعا که در مناجات نامه کتاب است متاثر است از آیه ۲۸۵ سوره ۲  
(البقره) که می فرماید « ربنا لا توخذنا ان نسینا او اخطانا ربنا ولا تحمل علینا اصرا  
کما تحملته علی الدین من قاتنا ربنا ولا تحملنا مالا طاقة لنا به »

۱۶۲- سریر عرش را نعلین او تاج  
امین وحی و صاحب سر معراج ۲۲

ص ۲۰

کلمه «امین» بعنوان لقب انبیای بزرگوار مکرر در قرآن مجید بکار رفته است  
ولی اصطلاح ( امین وحی) که نظامی در این بیت برای حضرت ختمی مرتبت بکار  
برده است با احتمال زیاد ماخوذ از گفتار امیرالمومنین علی بن ابیطالب علیه السلام  
است که در خطبه ۱۷۲ نهج البلاغه چنین می گوید « امین وحیه و خاتم رسله و بشیر  
رحمته و نذیر تقمته ۰۰۰۰ » ص ۵۵۸ نهج البلاغه فیض الاسلام .

۱۶۴- در آن بخشش که رحمت عام کردند  
دو صاحب را محمد نام کردند

ص ۲۵

سرودن این شعر از جانب نظامی برای انابک ابو جعفر محمد برای این بنده  
بسیار تعجب آور است زیرا تصور می کردم که نظامی ترك ادب شرعی نخواهد نمود  
و متأسفانه معلوم می شود او هم در تملق گویی از دیگران تقلید کرده است و چه زشت

است . بهر حال اشاره است به آیه کریمه « و ما ارسلناک الا رحمة للعالمین » آیه ۱۰۷  
سوره ۲۱ (الانبیاء) که شریک ساختن دیگری را در این آیه نهایت جاپزوسی و بی  
اعتقادی باید دانست .

۱۶۵- علف خواری کنی و خرسواری  
پس آنکه نزل عیسی چشم داری داری

ص ۲۰۰

در مصراع دوم ظاهراً « نزل عیسی » اشاره است به مضمون آیات ۱۱۲ تا  
۱۱۴ سوره ۵ (المائده) « اذ قال الحواریون یا عیسی بن مریم هل یستطیع ربک ان ینزل  
دائنا مائدة من السماء قال اتقوا الله ان کنتم مومنین ۰۰۰۰ قال عیسی بن مریم اللهم ربنا  
انزل علینا مائدة من السماء تكون لنا عیدا لاولنا و آخرنا و آیه منک و ارزقتنا و انت  
خیر الرازقین » .

۱۶۶- نبود آگه که چون یوسف شود دور  
فراق از چشم یعقوبی برد نور

ص ۲۰۶

این بیت ماخوذ است از آیات مختلف سوره ۱۲ ( یوسف ) که در ضمن آنها  
بیان شده است که یعقوب علیه السلام از دوری فرزند خود یوسف کور شد و یا  
بصطلاح چشمانش سپید گردید « و تولی عنهم و قال یا اسفی علی یوسف و اییضت  
عیناه من الحزن و هو کظیم » .

۱۶۷- سوی چین شد برابر و چین سرشته

اذا جاء القضا برسر نوشته

ص ۲۸۸

در مصراع دوم یکی از ضرب‌المثلهای عربی بکار رفته است که اصل آن در کتب

امثال بدین گونه ضبط شده است «اذا حلت القضاء ضاق القضاء» ص ۵۲ فراند اللال

شیخ ابراهیم حنفی و ص ۶۰ ج ۱ مجمع الامثال میدانی ذیل مثل شماره ۲۸۴ .

۱۶۸- و گر مریم درخت تندکشته است رطب‌های مرا مریم سرشته است

ص ۲۵۸

این بیت را شیرین برای خسرو نوشته است می‌دانیم که نام همسر خسرو مریم

بوده است بنابر این در مصراع دوم نظر داشته است به موضوع رطبی که برای مریم

علیها السلام بهنگام زادن عیسی فراهم شده و موضوع آن در آیات ۲۳ تا ۲۶ سوره

۱۹ (مریم) بیان شده است «وهزی الیک بجذع النخلة تساقط علیک رطباً جنیا» .

۱۶۹- و گر گوید به شیرین کی رسم باز بگو باروزه مریم همی‌ساز

ص ۲۶۲

این دو مصراع دوم اشاره به یکی دیگر از آیات سوره ۱۹ (مریم) است که چنین

است «فکلی واشربی و قری عینا فانرین من البشر احدا نقولی ائی نذرت للرحمن

صؤماً فلن اکلم الیوم انسیا» .

۱۷۰- شکیبائیش مرغان را پرانشاند خروس الصبر مفتاح الفرج خواند

ص ۵۱۲

در مصراع دوم «الصبر مفتاح الفرج» مثلی است که در ص ۱۸ ج ۱ مجمع-

الامثال میدانی در ذیل امثال «مولدون» آورده است . و بصورت (الصبر من اسباب

الظفر) در احادیث مثنوی وسیله استاد فقید مرحوم فروزانفر از شرح نهج البلاغه

استخراج شده است . و بهمین صورت «الصبر مفتاح الفرج» ضمن ۹۹۸ کلمه منسوب

به حضرت علی(ع) در ج ۲۰ شرح نهج البلاغه آمده است .

۱۷۱- بدان خود را که از راه معانی خدارادانی ار خود را بدانی

ص ۷۱۱

ظاهراً ناظر است به این گفتار «من عرف نفسه فقد عرف ربه» که در ص ۱۶۷

احادیث مثنوی وسیله استاد فقید مرحوم فروزانفر استخراج و صور مختلف آن

بیان شده است .

۱۷۲- فرس بیرون جهانند از کل کونین علم زد بر سریر قاب قوسین

ص ۷۶۴

این بیت که باز مانند بسیاری از ابیات دیگر نظامی اشاره به مسأله معراج

حضرت ختمی مرتبت صلوات الله علیه است متأثر است از آیه ۹ سوره ۵۳ (النجم)

که تمام آیه چنین است «ثم دنا فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی» .

## ۶- هفت‌پیکر

پیش از بیرون آوردن مواردی از هفت‌پیکر اشاره باین نکته لازم است که چون

این کتاب نظامی در چاپ انستیتو خاورشناسی شوروی در دسترس این جانب نبود

چاپ مرحوم وحید دستگردی که در سال ۱۳۳۴ وسیله کتابفروشی ابن‌سینای تهران

تجدید چاپ شده است مورد استفاده قرار گرفته و صفحات تعیین شده مربوط به

آن چاپ است .

۱۷۳- اول الاولین به پیش شمار و آخر الاخرین باخر کار

ص ۲

تعبیر «اول الاولین» و «آخر الاخرین» برای ذات پاک پروردگار ماسخوذ از

ادعیه ماثوره وارد شده از حضرت ختمی مرتبت و مولی علی علیه السلام است .

چنانچه در دعای کمیل می‌خوانیم «بانور یا قدوس یا اول الاولین و با آخر الاخرین»

ص ۶۲ مفاتیح الجنان مرحوم محدث قمی . در خطبه ۸۴ نهج البلاغه هم چنین

می‌خوانیم «الاول لاشئ قبله والآخر لاغایة له» ص ۲۰۲ نهج البلاغه فیض الاسلام .

۱۷۴- هست بود همه درست بتو بازگشت همه به توست به تو

ص ۲

مصراع اول ناظر است به یکی از آیاتی که در آنها خلق همه چیز از جانب

پروردگار بیان شده است مانند «لا اله الا هو خالق کل شیء فاعبدوه» آیه ۱۰۲ سوره ۶

(الانعام) مصراع دوم هم ناظر است به یکی از آیاتی که ضمن آنها بازگشت همه چیز

بسوی خدا بیان شده است مانند «کل الینا راجعون» که بخشی از آیه ۹۳ سوره ۲۱

(الانبیاء) است .

۱۷۵- آن که از فقر فخر داشت نه رنج چه حدیثی است و فقر و چندین گنج

اشاره است به فرموده رسول گرامی که «الفقر فخری و به افتخر» و در ص ۲۳ کتاب احادیث مشنوی مذکور است.

۱۷۶۰- بانکو گوهران نکو می کرد / قهر بدگوهران هم او می کرد

ص ۸

ظاهراً متأثر است از آیه ۲۹ سوره ۴۸ (الفتح) که در آن آیه حضرت ختمی مرتبت و گروندگان به آن حضرت چنین توصیف شده اند «محمد رسول الله والذین آمنوا معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم»

۱۷۷- نفسش برهوا چو مشک انشانند / رطبت ز نخل خشک انشانند

ص ۲۸

مصراع دوم اشاره است به یکی از معجزات حضرت ختمی مرتبت که در ص ۳۶۶ ج ۱۷ بحار الانوار چاپ جدید از مناقب ابن شهر آشوب نقل شده است که آن حضرت

به درخت خرماي خشکی تکیه فرموده درخت سرسبز و خرم گردید و خرماي تازه بار آورد. مواردی دیگر هم شبیه به این اعجاز در صفحات ۳۶۳ تا ۳۹۰ همان مآخذ آمده است.

۱۷۸- کرده ناخن برای انگشتش / سیب مه را دو نیم در مشتش

ص ۸

اصل بیت اشاره است به موضوع دویمه شدن ماه در آسمان به امر حضرت ختمی مرتبت صلوات الله علیه و تقاضای کافران مکه که اکثر مفسران در ذیل اولین آیه سوره قمر آن را بیان داشته اند و اخبار بسیار متواتر در کتب شیعه و اهل سنت در این باره وارد شده است از جمله بنقل دانشمند گرامی آقای سید مرتضی حسینی فبروزآبادی در ص ۷۰ ج ۱ کتاب فضائل الخمسه ۳ روایت در صحیح بخاری و ۲ روایت صحیح ترمذی و یک روایت در مسند احمد بن حنبل نقل شده است و برای اطلاع از روایات مختلف شق القمر در منابع شیعه به ص ۳۴۷ تا ۳۵۸ ج ۱۷ بحار الانوار چاپ آخوندی مراجعه شود.

۱۷۹- نام آن برفک ز راه رسد / گشته من بعدی اسمه احمد

این بیت که در مدح دو فرزند علاء الدین گریب ارسلان است متأثر و مأخوذ از آیه

ص ۲

۶ سوره ۶۱ (الصفت) است که تمام آیه چنین است «واذ قال عیسی بن مریم یا بنی اسرائیل انی رسول الله الیکم مصدقاً لما بین یدی من التوریه و مبشراً برسول یاتی من بعدی اسمه احمد فلما جاءهم بالبینات قالوا هذا سحر مبین».

را تنون چندبار متذکر شده ام که این گونه مبالغات در مدح و تعاقب از تجالیه هر شاعر و نویسنده که صورت گیرد به تعبیر شمس قیس رازی نویسنده کتاب «المعجم» ترک ادب شرعی است. خداوند متعال همه را از لغزشها مصون محفوظ بدارد.

۱۸۰- «تا ز ناک ثلاثه جان نبری / گوی وحدت به آسمان نبری»

ص ۵۴

این بیت که نظامی آن را در نصیحت فرزند خود سروده است مأخوذ است از آیه ۷۳ سوره ۵ (المائده) و تمام آیه چنین است: «لقد کفر الذین قالوا ان الله ثالث ثلاثه. و ما من اله الا اله واحد وان لم ینتهوا عما یقولون لیمسرن الذین کفروا منهم عذاب الیم».

با عرض سپاس از خوانندگان گرامی که برای خواندن این مقاله یسبباً مفصل حوصله فرموده اند تذکر دو نکته را در پایان گفتار خود لازم می بینم. نخست اینکه ۱۸۰ موردی که بیرون کشیده شده و تاثیر قرآن و حدیث در آنها بیان گردیده است شامل همه موارد نیست و طبیعی است که نمونه هایی از ۶ کتاب نظامی بوده است و نباید چنین تصور نمود که تمام موارد استخراج شده است. دوم آنکه همچنان که مکرر ضمن نوشته های خود گفته ام این نمونه ها مؤید این نظر است که بسیاری از مطالب و محتویات شعر و نثر فارسی بویژه آثار بزرگان ادب این زبان بدون اطلاع نسبی از قرآن و حدیث اسلامی و آشنایی با زبان عربی قابل درک نیست و برای آگاهی درست و فهم صحیح ادب باصطلاح کلاسیک فارسی چاره بی از آموزش درست زبان عربی نیست، زیرا علاوه بر تاثیر قرآن و حدیث، زمینه های علوم مختلف که در شعر و ادب

فازنی، تأثیر گذاشته است بیشتر باید در منابع جستجو شود که به زبان عربی است. و  
 بعنوان مثال آیا منابع فلسفی بزرگانی چون فارابی و بوعلی سینا و خواجه نصیر و ملا  
 صدرا و حاج ملاهادی به فارسی است یا بزبان عربی تنظیم یافته است، بدین جهت  
 بر دانشجویان گرامی فرض است که از اهمیت زبان عربی غافل نباشند و در راه کسب  
 آن دامن همت برینند.

پایان

فهرست منابع  
 ۱- قرآن مجید  
 ۲- حدیث  
 ۳- لغت  
 ۴- تاریخ  
 ۵- فلسفه  
 ۶- ادبیات  
 ۷- هنر  
 ۸- نجوم  
 ۹- طب  
 ۱۰- ریاضیات  
 ۱۱- کیمیا  
 ۱۲- مهندسی  
 ۱۳- نجوم  
 ۱۴- طب  
 ۱۵- ریاضیات  
 ۱۶- کیمیا  
 ۱۷- مهندسی  
 ۱۸- نجوم  
 ۱۹- طب  
 ۲۰- ریاضیات  
 ۲۱- کیمیا  
 ۲۲- مهندسی  
 ۲۳- نجوم  
 ۲۴- طب  
 ۲۵- ریاضیات  
 ۲۶- کیمیا  
 ۲۷- مهندسی  
 ۲۸- نجوم  
 ۲۹- طب  
 ۳۰- ریاضیات  
 ۳۱- کیمیا  
 ۳۲- مهندسی  
 ۳۳- نجوم  
 ۳۴- طب  
 ۳۵- ریاضیات  
 ۳۶- کیمیا  
 ۳۷- مهندسی  
 ۳۸- نجوم  
 ۳۹- طب  
 ۴۰- ریاضیات  
 ۴۱- کیمیا  
 ۴۲- مهندسی  
 ۴۳- نجوم  
 ۴۴- طب  
 ۴۵- ریاضیات  
 ۴۶- کیمیا  
 ۴۷- مهندسی  
 ۴۸- نجوم  
 ۴۹- طب  
 ۵۰- ریاضیات  
 ۵۱- کیمیا  
 ۵۲- مهندسی  
 ۵۳- نجوم  
 ۵۴- طب  
 ۵۵- ریاضیات  
 ۵۶- کیمیا  
 ۵۷- مهندسی  
 ۵۸- نجوم  
 ۵۹- طب  
 ۶۰- ریاضیات  
 ۶۱- کیمیا  
 ۶۲- مهندسی  
 ۶۳- نجوم  
 ۶۴- طب  
 ۶۵- ریاضیات  
 ۶۶- کیمیا  
 ۶۷- مهندسی  
 ۶۸- نجوم  
 ۶۹- طب  
 ۷۰- ریاضیات  
 ۷۱- کیمیا  
 ۷۲- مهندسی  
 ۷۳- نجوم  
 ۷۴- طب  
 ۷۵- ریاضیات  
 ۷۶- کیمیا  
 ۷۷- مهندسی  
 ۷۸- نجوم  
 ۷۹- طب  
 ۸۰- ریاضیات  
 ۸۱- کیمیا  
 ۸۲- مهندسی  
 ۸۳- نجوم  
 ۸۴- طب  
 ۸۵- ریاضیات  
 ۸۶- کیمیا  
 ۸۷- مهندسی  
 ۸۸- نجوم  
 ۸۹- طب  
 ۹۰- ریاضیات  
 ۹۱- کیمیا  
 ۹۲- مهندسی  
 ۹۳- نجوم  
 ۹۴- طب  
 ۹۵- ریاضیات  
 ۹۶- کیمیا  
 ۹۷- مهندسی  
 ۹۸- نجوم  
 ۹۹- طب  
 ۱۰۰- ریاضیات